

En studie i monument¹

Krogn The Horse and Hound ligger på en unik plats i Linköping. En skylt berättar att 'On this site Sept. 5, 1782 nothing happened' (bild 1). Det är naturligtvis ett skämt, en ironisk kommentar till det icke ovanliga bruket att med skyltar knyta samman platser med personer och händelser. Sådana skyltar finns det gott om i mest varje stad. Samtidigt infinner sig reflektionen: hände verkligen ingenting här just den 5 september 1782? Någoting måste väl ändå ha hänt, hur trivialt det än kan synas? Är ändå inte skylten ett sätt att utmärka något unikt, likt Jeromes åsikt att den pub som kunde stoltsera med skylten 'Only house in South London that Harris never had a drink in!' borde kunna dra stora skaror av besökare (Jerome 1889: kapitel VI).

Men det triviala, eller det som aldrig har inträffat, är kanske inte något lämp-

ligt ämne för monumentalitet. Monument är ämnade att fästa i minnet det viktiga, eller snarare kanske det som någon vill att andra ska se som viktigt. Individer kan skapa monument och det kan också kollektiv, men monument är framförallt menade att vara offentliga. De vänder sig till en publik, är till för att ses, för att påminna, och för att forma minnen. Monumentet är en sådan artefakt som Lowenthal (1985: xxiii, passim) menar fungera som broar mellan nuet och det förflutna; det pekar mot det förflutna, men behöver inte själv tillhöra det.

Hösten 2012 genomförde mina studenter en studie av monument i centrala Linköping, i samband med kursen 'Minnet och glömskans processer i den offentliga miljön', och det är materialet från studien som jag diskuterar i denna artikel. Inspirationen till vår studie fann jag i Peter Aronssons beskrivning av den studie av monument i Kronobergs län som han och Lennart Johansson genomförde i början på 2000-talet (en kortare beskrivning finns i Aronsson 2012, en utförligare i Aronsson & Johansson 2003). Vår studie skiljer sig åt på flera punkter från Aronsson och Johanssons, och de kommer även fram till delvis olika resultat, men jag vill understryka att vår studie är byggd på den grund som Aronsson och Johanson lägger.

Jag kommer först att kortfattat beskriva likheter och skillnader mellan kronobergs-

Bild 1. The horse and hound.

och linköpingsstudiernas format. Jag jämför däremot inte systematisk de båda studiernas resultat, men diskuterar frågor kring definitionen av monument, baserat på de monument som linköpingsstudien identifierade. Slutligen resonerar jag kring resultatet av den delen av linköpingsstudien som undersökte 'allmänhetens' förståelse av Linköpings monument.

Kronobergsstudien och linköpingsstudien

Aronsson och Johanssons studie var brett utformad och syftade till att göra en så heltäckande inventering som möjligt av monument i Kronobergs län i Småland. För detta utnyttjade de material från olika register och från tidigare inventeringar; de skickade ut enkäter till samtliga länets hembygdsföreningar och engagerade inventerare lokalt. (Aronsson & Johansson 2003: 24–37; Aronsson 2012: 193) Inventeringen krävde naturligtvis en definition av vad som kan räknas som ett monument, och de definierade monument som '... medvetet resta minnesmärken som i varaktigt material lyfter fram värdet av en förfluten händelse, plats eller person.' (Aronsson 2012: 193; en utförligare diskussion av definitionen finns hos Aronsson & Johansson 2003: 13–17, Aronsson 2012: 193–197) Aronsson och Johansson sorterade det insamlade material om monument i Kronoberg i nio tematiska typer.² Vidare sorterades materialet in i sju tidsepoker.³ Resultatet av deras studie kan läsas i Kronobergsboken 2003 – *Ett landskap minns sitt förflutna. Monument och minnesmärken i Väre och Sunnerbo* (Aronsson & Johansson 2003).

Linköpingsstudien skiljer sig i omfatt-

ning från Aronsson och Johanssons studie. Deras studie täckte ett helt län, Kronoberg, och omfattade såväl stad som landsbygd. Vår studie begränsades till några centrala delar av Linköping, och var därför en studie av monument i staden. Tids- och arbetsmässigt är skillnaderna också stora. Medan kronobergsstudien engagerade ett stort antal hembygdsföreningar utfördes linköpingsstudien av sex studenter under fem kursveckor hösten 2012. Studenterna arbetade i par⁴ och inventerade var sitt område i centrala Linköping. Ett område dominerades av Domkyrkan, ett annat av Stora torget, och det tredje av parken Trädgårdsföreningen. Syftet var detsamma som Aronsson och Johanssons, att försöka göra en så heltäckande inventering som möjligt.

En viktig skillnad mellan studierna är att linköpingsstudien främst var en del av en lärandeprocess; därför använde vi också en annan arbetsgång än Aronsson och Johansson. Kort beskrivet var inventeringen av monument i centrala Linköping uppdelad i tre steg, med redovisning av resultat och diskussion av fortsatt arbetssätt mellan stegen.

Linköpingstudiens steg 1 liknar mest kronobergsstudien. Vi använde den definition av monument som Aronsson och Johanssons ger, och studenterna fick i uppgift att identifiera sådana monument i sina områden. Monumenten skulle beskrivas i ord och bild, karteras, och sorteras efter teman och tidsepoker.⁵

Linköpingsstudiens steg 2 innebar både en fördjupning i, och en breddning av materialet. För fördjupningen valde varje grupp ut fyra monument av dem de identifierat i sitt område i steg 1. För dessa undersöktes det vi något slarvigt kallade

för 'de officiella intentionerna och motiven' till att monumentet restes. Det mesta av denna information hämtades från hemsidor på nätet, och är till sin karaktär ganska magert faktabaserad. Här finns mycket mer att göra med hjälp av, till exempel, arkiv och media!

Breddningen ledde in på intressanta vägar. Med få ord innebar detta ett försök att utvidga vad som kan förstås som ett monument. Aronsson och Johanssons definition av monument betonar 'varaktiga material' och 'värdet av en förfluten händelse, plats eller person'. Således fick studenterna i uppdrag att inom sina områden söka efter monument som inte nödvändigtvis bestod av 'varaktiga material' eller primärt syftade till att lyfta fram 'värdet av en förfluten händelse, plats eller person'. Sådana monument skulle identifieras, beskrivas, karteras, och sorteras som i steg 1.

Linköpingsstudiens steg 3 tillförde något som inte gavs en central plats i Aronsson och Johanssons studie av monument i Kronobergs län, nämligen 'allmänhetens' uppfattning av monument (se dock Aronsson & Johansson 2003: 25–28). Mycket av forskningen om kulturarv tenderar att vara inriktad på institutioners, intressenters och medias ageranden. 'Allmänheten' är ett mindre belyst område. Att det är så är kanhända inte så märkligt. Frånsett problemet att vad som egentligen menas med 'allmänheten' är mycket oklart, saknar nog många kulturarvsforskare och historiker arbetsmetoder för att ge sig i kast med 'allmänheten'. Det var således dags för antropologerna att träda in på scenen, och uppgiften i steg 3 blev att studera 'allmänhetens' uppfattning om

monument i Linköping. Konkret innebar detta att studenterna fattade post vid ett utvalt monument, alternativt visade en bild, hejdade förbipasserande och ställde frågor. Tiden var kort så vi satte ett riktvärde på tio respondenter per monument, och varje person fick svara på fem frågor. Resultatet blev ett ganska omfattande, om än inte särskilt djuplodande material.

Att ställa frågor till förbipasserande är en metod som har uppenbara brister, och från antropologisk synvinkel kan den bäst betecknas som 'short and dirty'. Korta frågor till och korta svar från anonyma respondenter, med litet utrymme för dem att utveckla och nyansera, detta ger en mycket grund kunskap. Bristen på sammanhang gör också att det blir svårt att värdera svaren; visserligen utfrågades respondenterna i anslutning till monumenten eller fick titta på bilder av dem, men utfrågarens kunskap om respondenten var näst intill obefintlig, och utfrågningssituationen som ett sammanhang i sig problematiserades inte. Ironiskt nog, genom denna utfrågningssituation framstår respondenterna verkligen som 'allmänheten', denna karikatyr av alla som inte är individer.

Trots bristerna i metoden tycker jag ändå att undersökningen av 'allmänheten' var värd att göra. Svaren kastar ett intressant och något oväntat ljus över Linköpings monument. Detta är något som lätt missas om en studie begränsas till monumentet i sig. Jag vill dock starkt varna för att dra för stora växlar på materialet om 'allmänheten'. Men, även om materialet är problematiskt, så har det sitt värde genom att det väcker intressanta frågor.

Det första steget

Generellt sett är nog staden rikare på monument än landsbygden, om inte annat än till följd av en tätare befolkning, och att staden är en mer reglerad och gemensam plats (Aronsson & Johansson 2003: 10). Men, inom en och samma stad varierar också mängden monument och då inte nödvändigtvis i överensstämmelse med bebyggelse och befolkningstäthet. Vid planeringen av linköpingsstudien antog jag att de centrala delarna skulle vara tätare på monument än mer perifera stadsdelar, men en stunds eftertanke visar att detta inte nödvändigtvis är fallet. Riktigt många monument hittar man i Linköpings utkanter, på begravningsplatser med rad efter rad av minnesmärken, eller monument om man så vill. Den typiska gravstenen faller väl in i Aronsson och Johanssons definition av monument; den är typiskt ett 'medvetet rest minnesmärke' som i ett 'varaktigt material' påminner om en person. Det kännetecknande för begravningsplatsen är just minnesmärket.

Gravstenen lyfter fram en dimension som inte betonas starkt i Aronsson och Johanssons definition av monument, men som finns med bland annat i ett kapitel om 'kyrkogårdarnas monument' i deras studie (se Tornehed 2003: 43–72). Detta är spännvidden mellan det individuella och det kollektiva vad gäller monument. Något av denna spännvidd finns med i Aronsson och Johanssons tematiska sortering av monumenttyper.⁶ Spännvidden mellan det individuella och det kollektiva finns förstås inte bara hos dem som skapar ett monument; den finns där också för de som 'påminns' av monumentet. Tydligt

är att vi här är inne på ett område där det är svårt att upprätthålla en fast typologi, vilket är en svårighet som återkom i studien. Ett monuments syfte, bruk och sammanhang varierar i tid och rum och kan studeras som om det hade sitt egna 'sociala liv' (se Appadurai 2009). En gravsten kan till exempel resas för att fungera som 'påminnelse' om en individ, kanske för några få. I ett annat sammanhang kan en och samma gravsten fungera som en kollektiv 'påminnelse', både när det gäller det som 'minns' och de som 'minns'. Tornehed (2003: 56) ger exempel på detta när han diskuterar 'kändisgravar'. Längre fram i artikeln återkommer jag till ett exempel från linköpingsstudien: en runsten utanför Länsmuséet (bild 2).

Någon modern begravningsplats finns inte inom något av de områden av centrala Linköping som undersöktes. Däremot domineras ett av områdena av en annan monumentriktedom: Domkyrkan. Domkyrkan i sig ses som ett monument, och är

Bild 2. Runsten utanför Länsmuséet.

Bild 3. Folkungabrunnen.

Bild 4. Linköpings blodbad.

Bild 5. Elsa Brändström, 'Sibiriens ängel'.

samtidigt ett komplex av monument, rik på gravhällar och minnestavlor som den är. För att hålla inventeringsarbetet på en hanterlig nivå, alltså av praktiska skäl, beslöt vi att inventerarna skulle hålla sig till dess yttre.

Trots att Domkyrkans komplexitet radikalt förenklades i linköpingsstudien visade det sig att området är mer monumentrikt än de andra två områdena. I det område som domineras av Stora torget identifierades endast tre säkra monument: Folkungabrunnen (bild 3), en minnesplatta över Linköpings blodbad (bild 4), och en staty till minne av Elsa Brändström (bild 5). I det område som domineras av Trädgårdsföreningen identifierades fyra monument: ett över Trädgårdsföreningens grundare Anders Gustav Svensson (bild 6), Geologilunden (bild 7), ett

Bild 6. Anders Gustav Svensson, Trädgårdsföreningens grundare.

Bild 7. Geologilunden.

Bild 8. Raoul Wallenberg.

Bild 9. Sol oriens.

trädd planterat år 2010 av Linköpings kommun till minne av kronprinsessan Victoria och prins Daniels bröllop, (bild 12) och ett svårtytt monument med texten 'Fader vår, gif oss bröd 1820'. I domkyrkoområdet finns, förutom Domkyrkan, en runsten (bild 2), en bronsbyst och ett abstrakt verk (en sfär omsluten av en tetraed) till minne av Jakob Berzelius, en bronsrelief till minne av Raoul Wallenberg (bild 8), stenstatyer föreställande heliga Birgitta och sankte Pär, och något som kan

kallas ett minnesmärke över den uppgående solen, 'sol oriens' (bild 9). Alltså sju monument, lika många som i de två andra områdena tillsammans. Värt att notera är att nästan alla dessa monument faller inom Aronsson och Johanssons tidsepoker 4–6, alltså 1914 till nutid (se fotnot 2). Centrala Linköping är inte rikt på monument från det som Aronsson och Johansson kallar 'nationalismens och statyresandets höjdpunkt' – c:a 1850–1930 (2003: 21).

Det är svårt att ge ett entydigt svar på

varför domkyrkoområdet är rikare på monument än de andra två områdena. Att den nuvarande bebyggelsen är äldre än de andra områdenas är en faktor. Men, eftersom de flesta av de uppräknade monumenten inte i sig är särskilt gamla verkar inte detta vara huvudorsaken: Stora torgets relativt nya Folkungabrunn och Domkyrkans relativt gamla staty av heliga Birgitta pekar tillbaka mot samma förflutna. Möjligen kan det vara så att domkyrkoområdets karaktär, dess 'nuvarande ålderdomlighet', i sig uppmuntrar till ett nutida monumentskapande. Något som tyder på detta är det stora antalet av textade minnestavlor som finns där.

Jag tog inte med textade minnestavlorna i uppräknings ovan eftersom de egentligen inte i sig är monument. Visserligen förstår vi dem nog ofta som monument i sig, men rätteligen är de texter som pekar ut och förklarar monument, ofta på ett faktamäsig sätt: den här platsen, den här personen, det här tinget, är eller ska vara förknippade. Skillnaden mellan det som refererar och det som det refereras till är dock ofta svår att fastställa. En textad minnestavla kan vara mer eller mindre ett monument. Den text över stiftsförvaltningens östra dörr som berättar att huset byggdes under Carl XIV Johans sjunde regeringsår (bild 10) har i sig självt mycket litet av monument över sig. I sak är dock denna text lik den text som två bröder lät hugga in på den runsten de reste efter sin far som dog i England (bild 2). Runstenstexten ser vi nog spontant som en organisk del av ett monument, eller som ett monument i sig; skriften över stiftsförvaltningens dörr är det nog få som spontant förstår som ett monument i sig.

Bild 10. Stiftsförvaltningens östra dörr.

Inventerarna fann ytterligare en variant av minnestavlor inom domkyrkoområdet; de dokumenterade hela fjorton relativt nyuppsatta minnestavlor, vilka berättar kortfattat om en plats eller en byggnad, och om personer med någon anknytning till dessa. Anknytningarna är inte nödvändigtvis starka. Till exempel berättar en minnestavla att Jacob Berzelius bodde i området; huset är sedan länge borta och tavlan är uppsatt på resterna av en mur. En annan minnestavla, uppsatt vid Drottninggatan, berättar att nobelpristagaren Hugo Theorell föddes på den närliggande adressen Nygatan 56, och som läroverkselev bodde på olika adresser på Drottninggatan. Det intressanta med dessa minnestavlor är att de skapar monument av existerande byggnader och platser (se Aronsson & Johansson 2003: 14). Som Lowenthal (1985: xxiii) noterar inrymmer den typiska europeiska staden byggnadsstilar stilar från olika epoker; några av dessa 'från tiden', många i sig tillbakablickande. En vandring sker förstas i nuet, men är också en vandring både med och i det förflutna. Med minnestavlorna tillförs stadslandskapet systematiskt minnen av händelser, ting och människor. Vissa minnen skapas och förstärks, andra försvagas

och suddas ut; platser skapas där ingenting har hänt, som det ironiskt hävdas vid The Horse and Hound.

Det andra steget

Att monument kan variera är tydligt i det jag räknat upp ovan. Minnesplattor, runstenar, statyer, träd och geologilundar: om än olika, de är alla monument. Redan när vi diskuterade resultaten från studiens första steg kom vi in på frågor kring vad som var ett monument och vad som inte var det. Trädet planterat till minne av Victoria och Daniels bröllop godkände vi som ett monument, till stor del tack vare den förklarande skylten. En gräsmatta med skylten 'Olof Palmes plats' och en stenplatta som lakoniskt förkunnar att 'Denna plats är invigd 9 juni 2004 av biskop Martin Lind' var däremot svårare att acceptera som monument, trots den förklarande texten. Det är svårt att sätta fingret på varför vi ansåg att en gräsmatta och en plats inte är monument medan ett träd är det. Troligen låg vårt åtskiljande i monumentets natur: en gräsmatta och en tom plats känns mindre 'monumental' än ett träd.

I studiens steg 2 accepterade vi denna otydlighet kring monument, och inventerarna sökte efter det som kan ses som ett slags monument men som inte nödvändigtvis består av 'varaktiga material' eller primärt syftar till att lyfta fram 'värdet av en förfluten händelse, plats eller person'.

Resultatet blev något olika för de tre grupperna av inventerare, och jag går inte in i detalj på resultaten. Sammanfattningsvis kom vi fram till att byggnader, och ett torg, kan betraktas som ett slags monument. Några av dessa var försedda med

fysiska minnestavlor, i andra fall finns texten i en virtuell värld på hemsidor knutna till platsen. Gatunamn kan också ses som monument: Platensgatan är onekligen knuten till minnet av en viss person, medan Repslagaregatan refererar både till en selsättning och till en repslagare som lär ha bott där. De stadsbussar som är namngivna efter kända linköpingsbor fungerar också som ett slags mobila monument, även om de möjligen inte blir så varaktiga.

Dessa monument i breddad betydelse skiljde sig från varandra inte bara i utformning utan också i betoningen av definitionens villkor. Några lyfter inte fram 'värdet av en förfluten händelse, plats eller person'; andra kan inte sägas vara 'varaktiga'. De blommor, ljus och texter som nuförtiden ofta placeras ut där något dramatiskt har skett är ett slags monument av det senare slaget, men något exempel på sådana finns inte i vår studie.

Den utvidgade definitionen som vi använde i steg 2 ledde oss också in i ny otydlighet, ett nytt 'minnesmärkenas gränsland', för att tala med Aronsson och Johansson (2003:11). Detta är ett gränsland där monument, logotyper och reklam tycks smälta samman. Ett exempel får stå för flera: På en uteservering fotograferade domkyrkogruppen två parasoller med respektive texter 'Zoégas' och 'Spendrups – grundat år 1897' (bild 11). Reklam? Javisst! Men parasollerna lyfter fram minnet av personer, om än inte i varaktigt material, och 'Spendrups-texten' innehåller även en viss faktabaserad historik. Monument? Nja ... Ser vi parasollen som ett slags monument, då kan vi konstatera att en mycket stor del av stadslandskapet präglas av monument.

Bild 11. Zoéga och Spendrup.

Det tredje steget

I linköpingsstudiens tredje steg frågade vi 'allmänheten' om monumenten. Syftet kan övergripande formuleras som: Vi som blir påmind, vad minns vi? De fyra första frågorna relaterade direkt till monumentet.⁷ Den femte frågan handlade om respondenten.⁸ Denna fråga visade sig vara ofruktbar; vi hittade inget intressant mönster som grundade sig på ålder, anknytning till Linköping eller yrke. Troligen beror detta på utfrågningens alltför enkla karaktär. Jag kommer varken att redogöra för svarsfrekvenser eller diskutera samtliga frågor; istället inriktar jag mig på svaren på fråga 1 (Vet du vad detta är?), och berör som flyktigast fråga 4 (Skulle du märka/sakna det om det togs bort?).

Den okunniga 'allmänheten'

Det mest slående med 'allmänheten' var dess utbredda okunnigheten om monumenten i centrala Linköping. Ett visst mått av okunnighet är förståelig i de fall monument varken är lätta att identifiera eller att förstå sig på.

Ett monument kan till exempel vara undanskymt placerat, eller vara utformat så

att det är svårt att skilja från sin omgivning. Monument behöver som Aronsson och Johansson påpekar ett mått av 'införståddhet' (2003: 22). Saknas denna kan det vara svårt att identifiera och förstå ett monument. Här får två exempel i Trädgårdsföreningen och minnesmärket över Raoul Wallenberg illustrera dessa dilemman.

Minnesmärket över Trädgårdsförenings grundare, Anders Gustav Svensson (bild 6), tillhör de monument som 'allmänheten' har svårt att förstå som ett monument. Endast två av tolv respondenter kunde korrekt identifiera det som ett sådant. De övriga tio förstod antingen inte att det var ett monument (en med kommentaren 'Vad fan är detta?'), eller vad det var menat att påminna dem om. Förslag var att det kunde vara 'en fågelholk', 'konst' eller 'en gravsten eller minnesplats'. Geogilunden för en likaledes anonym tillvaro som monument. Den består av en samling av block av Östergötlands viktigaste bergarter och endast två av tio respondenter kände igen den på bild. En av dessa två gissade att det kunde vara 'en fornlämning'. Övriga åtta respondenter kunde inte identifiera Geogilunden överhuvudtaget, och bland deras gissningar fanns förslag på att det kunde vara 'en lekplats' eller 'skön konst', det senare med den förklarande kommentaren att 'det är gåsleverproletärer som har varit i farten'.

Om Svenssons minnesmärke och Geogilunden inte självklart kan identifieras som monument, så är detta inte fallet med den bronsrelief till minne av Raoul Wallenberg, en avgjutning av ett original i Budapest, som är uppsatt i korsning Vasagatan och Gråbrödragatan. Den har en tydlig monumental karaktär, men problemet är nog dess placering. Många passerar dag-

ligen platsen, men fyra av fem respondenter hade inte ens lagt märke till det. Att den femte respondenten i detalj kunde redogöra för monumentet och dess tillkomst-historia är inte förvånansvärt. Som stadsantikvarie var det nämligen han som hade föreslagit att det skulle införskaffas.

'Konst' svarade en av respondenterna om Svenssons minnesmärke i Trädgårdsföreningen, och ett monument kan döljas av en stark karaktär av konstverk, något som förstärks om en förklarande text saknas. Det är svårt, för att inte säga omöjligt, att dra någon skarp skiljelinje mellan vad som är ett monument och vad som är konst (jfr Aronsson och Johansson 2003: 11). Monument är ofta också konstverk, och uppfattas som sådana, ibland primärt som sådana. Visserligen kan man hävda att ett monument är menat att påminna om någon person, plats eller händelse, medan denna aspekt är svagare markerad eller saknas helt hos ett konstverk. Men denna skillnad kräver 'införståddhet', och utan sådan kan lätt monumentet framstå som ett renodlat konstverk i betraktarens öga. En liten staty av en sjuksköterska stående i en änglaformad båge (bild 5) på Vasavägen är ett exempel. Statyn är till minne av Elsa Brändström, kallad 'Sibiriens ängel'. Hon växte upp i Linköping⁹, men trots detta är nog få som förknippar statyn med henne, eller ens känner till hennes liv och gärning. Man får gå nära för att läsa den diskreta plattan: 'Elsa Brändström, Sibiriens ängel, Thomas Qvarsebo'. Detta är ett monument som i stort fungerar som ett konstverk. Ett annat exempel är det monument över den uppgående solen, 'sol oriens', som jag har nämnt tidigare (bild 9). Vad betraktaren är menad att minnas är oklart (att solen går

upp varje morgon?) och 'sol oriens' kan lika gärna ses som ett konstverk som ett monument, och ses säkert så av de flesta. Texter är centrala för att förstå att det är ett monument man har att göra med. Statyn av sjuksköterskan skulle knappast förknippas med Elsa Brändström utan den förklarande, kortfattade, texten. Trädet planterat till minne av Victoria och Daniels bröllop (bild 12) skulle inte ens kunna urskiljas som ett monument utan den förklarande texten. Texter är också viktiga för monumentets förmåga att rikta påminnelsen mot något särskilt; texten gör monumentets referens tydlig. Linköpings blodbad har sitt eget monument på Stora torget i Linköping: en bronsplatta infälld i stenläggningen (bild 4), bekostad av ättlingarna till de avrättade år 1600, i efterdyningarna

Bild 12. Victoria och Daniels bröllop.

till maktkampen mellan hertig Karl och kung Sigismund. Förutom tre vapensköldar dominerar en förklarande text. 'Det säger sig själv', som en respondent svarade medan han läste på plattan.

Den kreativa 'allmänheten'

Att texter saknas eller är allt för diskret placerade, att minnesmärket har otvetydig monumental karaktär, eller att monument är placerade på ett undanskymt eller oväntat sätt, detta är viktiga orsaker till 'allmänhetens' okunskapen om Linköpings monument. Men det finns ytterligare en dimension av allmänhetens förståelse av Linköpings monument, och denna dimension vill jag kalla för 'en platt historiesyn'¹⁰. Detta är en historiesyn som inte kännetecknas av en brist på associationer. Tvärtom, den 'platta historiesynen' kan det vara ett rikt kreativt sätt att förstå och koppla samman händelser i det förflutna med varandra, om än från historisk synvinkel sett på oprecisa och anakronistiska sätt. Att se denna 'platta historiesyn' som okunskap vore att missförstå den; sett med en historikers ögon är den 'platta historiesynen' full av felaktig kunskap, men den lider ingen brist på kunskap. Etablerade historiska modeller använder sig orsakssammanhang, och det gör också den 'platta historiesynen' men utan att besvärans nämnvärt av vedertagen kronologi eller etablerade sammanhang av orsak och verkan. Bildligt uttryckt fungerar det förflutna i den 'platta historiesynen' som en damm fylld av personer och händelser. Fisket är gratis och fångsten kan blandas och tillagas på ett fritt och personligt vis. Den 'platta historikern' blir till något av his-

torikernas motsvarighet till antropologins 'bricoleur', Lévi-Strauss 'vilda tänkare' (Lévi-Strauss 1981: 16, passim).

Folkungabrunnen som dominerar Stora torget i Linköping framstår i studien som en brännpunkt för en 'platt historiesyn'. Brunnen, eller fontänen, skapad av Carl Milles, är inspirerad av Verner von Heidenstams roman 'Folkungaträdet' och består av ett avlångt brunnskar krönt av en ryttarstaty. Brunnskaret visar scener ur folkungaättens och Östergötlands medeltida historia, och ryttaren föreställer ättens mytiske grundare Folke Filbyter (bild 3). I sin tyglade associationsrikedom är brunnen i sig självt något av ett exempel på en 'platt historiesyn'.

Folkungabrunnen är ett välkänt inslag i Linköpings gatubild. Det är därför förvånande att endast sex av elva respondenter förknippade brunnen med Folke Filbyter, och av dessa var det bara tre som associerade vidare till Folkungaätten. Övriga förslag var att brunnen är ett 'monument över Stångån', över 'slaget vid Stångebro', över 'blodbadet', eller över 'Gustav Vasa'.

Om än dessa förslag är felaktiga, kan man se att de bildar något av en enhet. 'Ett monument över Stångån' och 'slaget vid Stångebro' syftar nog på samma händelse: slaget vid Stångebro 1598, 'blodbadet' syftar på Linköpings blodbad 1600, och 'Gustav Vasa' skulle kunna fungera som något av ett ramverk till dessa händelser: dramatiska händelser som kopplas samman med varandra. Det är intressant att notera att vasarna har trängt bort folkungarna, dessa långt tidigare aspiranter på kungamakt. För flera av respondenterna påminner folkungarnas brunn om något helt annat än vad som avsetts.¹¹ Kanske är detta alla monu-

ments öde, att en 'införståddhet' ersätts av en annan 'införståddhet'. Den runsten som jag nämnde tidigare associerade andra respondenter med 'gammal', 'historia' och 'vikingar'. Ett snöpligt resultat för dem som en gång lät resa stenen för att bli personligen ihågkomna.

Kreativiteten, och den dramatiska potentialen, i den 'platta historiesynen' förstärks ytterligare när vi ser på förslagen vad monumentet över Linköpings blodbad ska påminna om, också det på Stora torget (bild 4). Bronsplattan domineras av en förklarande text och var därför lätt för respondenterna att rätt identifiera som ett monument över blodbadet. Dock, någon respondent associerade även här till 'Stångebro', och flera föreslog att monumentet utöver 'blodbadet' skulle påminna om 'biskop Brask', den linköpingsbiskop från ett tidigare skede som kanske mest är känd för sin brasklapp.

Svaren pekar på att en stor del av respondenter kreativt associerar utifrån en 'platt historiesyn'. De påminns av monumentet över Linköpings blodbad och Folkunga-brunnen, som i sig är menad att 'påminna' om 1200–1300-talen, om personer och händelser spridda över större delen av 1500-talet. Personerna är välkända och händelserna fantasieggande, och de sammanlänkas på ett kreativt sätt som tar liten hänsyn till en historikers kronologi och förståelse av orsakssammanhang. Men den 'platta historiesynen' arbetar också med hjälp av orsak och verkan, och skapar därmed sina egna teman. Man kan ana konturerna av ett drama vars ledande berättelse handlar om strider med vasaätten och inom vasaätten, kanske handlar det också om motsättningar mellan det lokala och det natio-

nella, mellan centralmakt och lokalmakt. Det är inte frågan om en entydig berättelse utan förståelsen varierar bland olika representanter ur 'allmänheten'. Den respondent som menade att 'händelsen var en skam, så det är bra att vi påminns om den' använde monumentet över Linköpings blodbad som ett 'magistra vitae', ett historiografiskt topos som betonar skeenden som exempel att lära sig av (Eriksen 2009: 163, Koselleck 1985, Cicero De Oratore II, 9, 36).

Man kan beklaga sig över, ha roligt åt, och glädja sig över den 'platta historiesynens' kreativitet. Den visar att monumenten inte är tysta, även om det de berättar om är aningen oförutsägbart. Att tolka den 'platta historiesynen' som en nutida historielöshet vore också förhastat. Anne Eriksen (2009) har till exempel visat att en sådan 'platt historiesyn' fanns långt innan våra dagar. I en artikel om hur fornfynd tolkades på 1700-talet i Norge beskriver hon bland annat hur gravhögar antogs inrymma döda av ett fornt folk av jättar. Och detta var inte bara folktro; ett ökat antikvariskt intresse underbyggde och systematiserade ett sådant 'timeless past' (2009:169). Kanske är det inte så viktigt vad linköpingsmonumenten egentligen är menade att påminna om, så länge som de associerar till ett gemensamt platsanknutet förflutet, där drama tar över historisk korrekthet. Detta är en fråga som idag är brännande het i debatter mellan historiker och kulturarvsutövare (se till exempel David Glassbergs inledande artikel i *The Publican Historian* 1996, vol 18, no 2, och den följande diskussionen i Glassberg, David et al. 1997 *Publican Historian*, vol.19, no. 2 (spring 1997), allt medan 'allmänheten' kanske går sina egna tolkningsvägar. Tristare vore det om linköpingsmonumenten

tystnade, om 'allmänheten' upphörde att lägga märke till dem. Michael Billig (1997) har beskrivit en nationalism som genomsyrar vardagen men vars uttryck ingen lägger märke till, en nationalism som han kallar för 'the banal nationalism'. Billig hävdar att dess uttryck kan vara osynliga eftersom denna nationalism upplevs som oproblematiske och ohotad. Mot detta kan man förstås invända att osynlighet också kan vara en följd av irrelevans och ointresse. Proberstenen är när uttrycken försvinner eller ersätts av främmande nationalismers uttryck. Billig menar att vi då blir uppmärksamma och kan känna oss hotade. 'Allmänhetens' svar på vår fjärde fråga (Skulle du märka/sakna det [monumentet] om det togs bort?) pekar i denna riktning. De allra flesta respondenter menade att de inte skulle bry sig nämnvärt om ifall ett monument försvann. Om de mer framträdande monumenten skulle försvinna, som till exempel Folkungabrunnen, då skulle en tomhet i miljön skapas, men utan någon större eller längre saknad. Någon känsla av 'hot' var det ingen respondent som uttryckte. Så länge de finns där kanske Linköpings monument fungerar som något av 'banala monument', så självklara att många av oss inte ser och bryr oss om dem.

I denna artikel har jag försökt göra två saker; dels beskriver jag ett forskningsprojekt utfört av studenter på avancerad nivå i socialantropologi, dels diskuterar jag några av de tankar som detta projekt har gett upphov till. Projektets syfte var att lära studenter mer om forskningsmetoder, framförallt genom att de fick pröva sig fram. Det är uppmuntrande att arbetet också resulterade i ett genomfört forskningsprojekt på ett område där det finns mycket att utforska

och som erbjuder många intressanta infallsvinklar. Antropologisk forskning är kanske inte av tradition inriktad på småskalig och starkt tidsbegränsad forskning i närområdet, men linköpingsundersökningen visar att detta är en fullt möjlig väg att gå. En sådan forskning medför också ett samarbete och lärande över ämnesgränser; i det här fallet ett antropologiskt lärande av historiker och kulturarvsforskare. Linköpingsstudien skulle aldrig ha fått den form den fick, och gett upphov till de tankar som den gav, om inte Aronsson och Johanssons studie av monument i Kronobergs län hade lagt en grund.

Monument säger något om den tid de skapas i; de säger förstås också något om den tid de tolkas i. Studien av Linköpings monument väckte flera intressanta tankar. Vi diskuterade mycket under kursens och arbetets gång och jag har här byggt vidare på dessa diskussioner. Några tankar rör frågan om vad som är ett monument. Som jag pekat på ovan glider monumentet lätt samman med, bland annat, konstverket och logotypen. Svårigheten att fixera definitionen gör det onekligen intressant att fundera över förekomsten av minnesmärken i sig. Ett annat tankeväckande spår från vår studie av Linköpings monument är den 'platta historiesynen'. För många är den ett uttryck för förargelseväckande okunskap, men uppenbarligen har den sina egna teman och sin egen logik, värda att undersökas. Vem kan undgå att bli intresserad av att ett förhållandevis nutida monument som Folkungabrunnen, menat att påminna om folkungaätten, av många linköpingsbor associeras med konflikter med och inom vasaätten? Man kan återfinna kreativa yttringar av en 'platt historiesyn' i olika sam-

manhang, och ytterst är dessa uttryck för ett förhållande till det förflutna. Som linköpingsstudien visar kan monument vara ett bra ställe för att studera sådant.

Litteratur

- Appadurai, Arjun 1986: 'Introduction', i Arjun Appadurai (red) *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Aronsson, Peter 2012: *Historiebruk. Att använda det förflutna*. Studentlitteratur. Malmö.
- Aronsson, Peter & Johansson, Lennart (red) 2003: *Ett landskap minns sitt förflutna. Monument och minnesmärken i Varend och Sunnerbo*. Kronobergs läns hembygdsförbund: I Varend och Sunnerbo 2003:3 Växjö.
- Billig, Michael 1997: *Banal nationalism*. Sage Publications. London.
- Cicero, Marcus Tullius 1942 [55 f Kr]: *De oratore*. London. William Heinemann.
- Eriksen, Anne 2009: 'On whales, potholes and giants' i Anne Eriksen & Jón Viðar Sigurðsson (red) *Negotiating pasts in the Nordic countries. Interdisciplinary studies in history and memory*. Nordic Academic Press. Lund.
- Glassberg, David et al. 1997 *Publican Historian* (i kursivt), vol.19, no. 2 (spring 1997).
- Jerome, K Jerome 1889: *Three men in a boat. (To say nothing of the dog.)* J. W. Arrowsmith. Bristol.
- Koselleck, Reinhart 1985: *Futures past. On the semantics of historical time*. MIT Press. Cambridge, Mass.
- Lévi-Strauss, Claude 1981. *The savage mind (La pensée sauvage)*. Wiedienfeld & Nicolson. London.
- Lowenthal, David 1985: *The past is a foreign country*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Torhed, Stig 2003: 'In memoriam. Kyrkogårdarnas monument', i Aronsson & Johansson (red.) 2003

Endnotes

1. Ett stort tack till Antroforums medlemmar Corinna Kruse, Tobias Samuelsson och Johan Nilsson för de värdefulla synpunkter ni gett mig under arbetet med denna artikel.
2. De tematiska kategorierna var: 1) Ond bråd död; 2) Minnet över mig själv och mina närmaste; 3) Nationen i hembygden; 4) Bygdens söner och döttrar; 5) Våra institutioner, våra förfäder; 6) Arbetets monument; 7) Myternas stenar; 8) Kortformer; 9) Osäker tolkning (Aronsson & Johansson 2003: 35–36; Aronsson 2012: 198–9).
3. Tidsepokerna var: 1) Runstenstiden; 2) Före 1809; 3) 1809–1913, historiens århundrade; 4) 1914–1944, mellan krigen; 5) 1945–1989, den moderna tiden; 6) 1990-, ett nytt historiebrukande; 7) Helt osäkra. (Aronsson & Johansson 2003: 183–186; Aronsson 2012: 207–8)
4. Mathias Andersson arbetade tillsammans med Isabel Grönevik, Telly Gäfvert tillsammans med Carl-Johan Holmqvist, och Gustaf Johansson tillsammans med Hanna Karlsson.
5. Vi använde samma teman som Aronsson och Johansson (se ovan). Däremot modifierade vi en tidsepok för att få en större förfining: deras 'runstenstid' delade vi upp i fyra tidsepoker: 1) Fortid; 2) Medeltid; 3) 1600-tal; 4) 1700-tal. Men, eftersom de flesta monument var relativt nutida visade sig denna förfining av tidigare epoker vara onödig.
6. Se fotnot 1. 'Minnet över mig själv och mina närmaste' kan ses som den ena ändpunkten på en skala, med 'Nationen i hembygden' som den andra ändpunkten.
7. Frågorna löd: 1) Vet du vad detta är? 2) Betyder det någonting för dig? 3) Passar det in i Linköping? 4) Skulle du märka/sakna det om det togs bort?
8. Frågan löd: 5) Vem är du: ålder, anknytning till Linköping och yrke?
9. <http://www.edu.linkoping.se/lokalhistoria/oden/2006/brandstrom.htm>
10. Tobias Samuelsson föreslog termen.
11. Den respondenten som föreslog att Folke Filbyter var 'en känd person från Linköping', att han 'slogs på torget' och därför står staty där, samt att han 'betyder mycket för staden eftersom han gett namn till torget och till [den närbelägna] gallerian' uttrycker en personligt kreativ förståelse som faller utanför ramen.

*

Samtliga bilder är tagna av studenter på kursen.

*Björn Alm F.D. i socialantropologi, Institutionen för kultur och kommunikation,
Linköpings universitet*